

NEVELÉSTÖRTÉNET

HISTORY OF EDUCATION

ÉVFOLYAM 3-4. SZÁM 11 2008

NEVELÉSTÖRTÉNET

HISTORY OF EDUCATION

5. ÉVFOLYAM 3-4. SZÁM 11 2008

NEVELÉSTÖRTÉNET

HISTORY OF EDUCATION

A SZÉKESFEHÉRVÁRI KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA FOLYÓIRATA

Felelős kiadó:
SZABÓ PÉTER rektor, főiskolai tanár, tanszékvezető

Szerkesztőség:
Kodolányi János Főiskola
8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.
06/30/600-9186
tolgyesij@uranos.kodolanyi.hu

HU ISSN 1785-5519

TARTALOMJEGYZÉK

E SZÁMUNK SZERZŐI:

CSELŐTEI LÁSZLÓ egyetemi tanár, Budapest; DONÁTH PÉTER egyetemi tanár, tanszékvezető, ELTE, Budapest; FARKAS GÁBOR ny. levéltár-igazgató, Székesfehérvár; HOPFNER, JOHANNA Universität Graz; HOUSSAYE, JEAN professzor, igazgató, CIVIIC, Universitè de Rouen; KELEMEN ELEMÉR professor emeritus, főiskolai tanár, c. főigazgató, Budapest; KÉRI KATALIN tanszékvezető, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Intézet, Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanszék, Pécs; KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA főiskola tanár, tanszékvezető, intézetigazgató, Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Kar Neveléstudományi Intézet, Győr; LÁNYI KATALIN neveléstörténész, Budapest; SZARKA EMESE PhD-hallgató, Budapest; TÖLGYESI JÓZSEF főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár; VAJGEL HAJNALKA főiskolai hallgató, Wesley János Főiskola, Budapest.

Címlapkép:
Pusztai iskola tanítója és tanulói az 1930-as években (Veszprém megye, Nagytárkány)

A borítót és a kötetet tervezte:
Bessenyei János

Nyomdai munkák:
Quadrat '64

EGY 800 ÉVES MODERN KÖNYV: AL-ZARNÚDZSÍ ÚTMUTATÓJA DIÁKOKNAK

KÉRI KATALIN

An 800 year-old modern book: al-Zarnuji 's instruction of the student. – *Recently the scope of research of universal history of education has been focusing more intensively to study pedagogical history of other continents as well. This perspective, which alloys the results of comparative educational science and various trends in cultural history, may contribute to a more refined understanding of the history of education shedding more light on intercultural relations as well. The Middle Ages gave birth to several works of art in pedagogy outside the European civilization, which, however, did influence the pedagogical mindset in Europe. The "Instruction of the Student – The Method of Learning", al-Zarnuji's guide for students written in the early 13th century, became well-known in Europe as well, is, for example, is such a book of significant influence. This paper introduces the main chapters and ideas presented in that book originally written in Arabic, sheds light to the Islamic concept of learning of that time, and highlights how the book was received in Europe (in the Western civilization). The medieval author focused on the quintessence of attaining a knowledge, methods of learning, the particular features of teachers' work, and selection of syllabus. His book is rich in topics and is a pleasure to read, contains plenty of poems and maxims, and generations read it over many centuries.*

BEVEZETÉS

Minden új kutatási módszer és forrás vizsgálatokba történő beemelése mellett is azt láthatjuk, hogy a neveléstörténet több évezredes történetének a feltárása még napjainkban is alapvetően pedagógiai tárgyú *írott* forrásokon nyugszik. Számtalan ilyen írásmű maradt ránk eredeti vagy másolt változatban, közöttük azonban csupán egy szűk csoportot alkotnak azok a könyvek, amelyek nem csak születésük idején, hanem későbbi évszázadokban, ráadásul megírásuk helyszínétől távoli területeken is ismertek és olvasottak voltak, és jelentős hatást gyakoroltak szerzőjük halála után évezredes távlatokban is.

A neveléstörténet európai (nyugati) művelőjeként pedig az érzékelhető, hogy különösen kevés ismerettel rendelkezünk azokról a régi (középkori) munkákról, amelyek nem a kontinens keresztény államaiban születtek. Más kultúrkörök nevelési tárgyú írásait, azok európai utóéletét, hatását számba venni éppen ezért érdekes és fontos feladat. Nem csupán új adatokat, érdekes ismereteket hoz az efféle munka, hanem határozottan állítható, hogy segít egy olyan, az egyetemes neveléstörténetről való gondolkodás szempontjából új, a korábbinál teljesebb kép kialakításában,

amely visszatükrözi a kultúrközi kapcsolatokat, felszínre hozza a vallásokon, népeken, földrajzi területeken és korokon is átívelő, összefonódó gondolati szálakat, és szakít azzal az idejétmúlt történészi szemlélettel, melynek jellemzője volt, hogy a Nyugat önmaga megismerése céljából csupán önmagát tanulmányozza. *Eric Wolf* amerikai történész már az 1960-as években megfogalmazta, hogy az elemző történetírás „nem bontakozhat ki egyetlen kultúra, nemzet, egyetlen kulturális area, sőt egyetlen kontinens tanulmányozásából sem...", és (*Alfred Kroeber*, *Ralph Linton* és más antropológusok iránymutatása alapján) globális kultúrtörténet-írás szükséges, hiszen „az emberi populációk a maguk kultúráit nem elszigetelten, hanem egymással kölcsönhatásban alakítják ki". (*Wolf*, 1995. 9. o.)

A középkori és kora újkori Európa számos módon és formában kötődött a számára nem csak hadi és gazdasági, de kulturális és tudományos értelemben is riválisnak tekinthető korabeli iszlámhoz. A kontinens déli-délnyugati, majd délkeleti részein területfoglalásaival is jelenlévő (különböző etnikumokhoz tartozó) muszlimok, a velük Európában, a tengeren és közel-keleti területeken harcoló európaiak, tágabb értelemben a Földközi-tenger medencéjének partvidékein élő népek folyamatosan szembesültek a sajátjukétól eltérő ismeretekkel és gondolkodásmóddal. A sok évszázadon át tartó folyamatos ellenségeskedés mellett azonban látványos, az élet különféle területeit érintő együttműködésekre is számtalan példát láthatunk. Így volt ez a tudományos élet, többek között a pedagógiai ismeretek esetében is. Ennek alátámasztásához, valamint a középkori iszlám tanulásról, nevelésről való felfogásának megismeréséhez kiváló példa al-Zarnúdzsí 13. század elején keletkezett, Európában is ismertté vált, diákoknak írt tanácsadó könyvecskéje, *„A diák nevelése – A tanulás módszerei"* című munkája. E mű főbb részeit és gondolatait mutatja be ez az írás.

NEVELÉSI KÉZIKÖNYVEK AZ ISZLÁMBAN

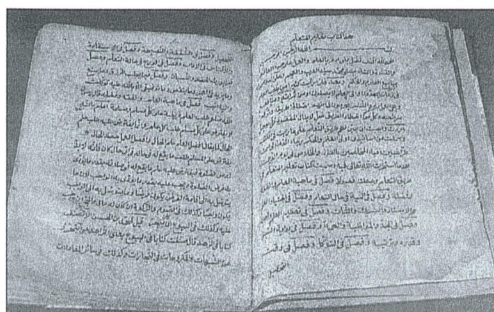
A 20. század elején *Duncan B. MacDonald* egyik művében azt írta, hogy kutatásai során nem talált egy olyan művet sem a középkori arab irodalomban, amely pedagógiai tárgyú lenne. Az iszlámmal foglalkozó tudós, *Totah*, ezt cáfolandó, 42 olyan értekezést gyűjtött össze berlini, kairói, párizsi könyvtárakban és a British Múzeumban, amelyek nevelési kérdésekkel foglalkozó muszlim művek. 1926-ban kiadott művében azt írta, hogy igenis, számos ilyen mű létezik, de szétszóródtak, újabb kori rendszeres összegyűjtésük nem történt meg, csak apránként, nehéz munkával lehet a nyomukra akadni. Az általa összegyűjtött művek nagyon széles időintervallumot ölelnek fel: a 9.-től a 18. századig tartó időszakban keletkeztek. Totah különösen kiemelte a 12-13. században született művek pedagógiai értékeit, utalva rá, hogy „mialatt az arab seregek véres háborúkat vívtak a keresztesekkel a 12-13. században, tudósaik szorgalmasan dolgoztak a szakszerű neveléstudomány kifejtésén...". (*Totah*, 1926. 67. o.)

A középkori muszlim nevelési irodalom darabjai nagyon gyakran diákoknak vagy tanároknak „címzett" művek: történetekkel alátámasztott példázatok, érdekesen megfogalmazott paradoxonok, közmondások és míves költemények népszerűsítették a tanulást, magát a bölcsességet. A könyvekben érintett főbb témák között gyakran szerepelt a nevelhetőség problémája, annak lehetőségei és korlátai, magának a tudásnak a mibenléte[1], a görög tudást is felhasználó lélekrész-leírások és erénytanok; mindemellett pedig a tanulás, tanítás és tanulás-segítés hétköznapi, gyakorlati kérdései. (*Khan,* 1944. 418-433. o.)

A szövegeket átnézve kitűnik a *rendkívüli műfaji sokszínűség*: levelek, tudományos értekezések, regények, szabálygyűjtemények, tanácsadó könyvek, maximák és közmondások kincsestára, intelmek és királytükrök, parabolák és szimbolikus történetek, anekdoták, versek, rímes próza, enciklopédiák és tudományrendszertanok is találhatók a források között. A tanulást, embertársaik szellemi gyarapodását segítő tudósok és tanárok számára jól érzékelhetően fontos volt, hogy gondolataik célba érjenek. Ezért a legváltozatosabb, legérdekesebb, a fiatal korosztály figyelmét is megragadó, a képes beszéd és a népi bölcselkedés eszközeivel is élő művek sokaságát készítették el.

Munkáikban a muszlim szerzők legtöbbször feltüntették, hogy egy-egy gondolatot kitől vettek, és gyakran közöltek pontos szövegidézeteket is. Az „autentikus tudás" átadásának igénye az iszlám esetében az ő körükben ugyanis szükségessé tette annak folyamatos és nem lankadó feltüntetését (szóban és írásban is), hogy melyik gondolatot pontosan kitől lehet eredeztetni, és kik voltak annak megőrzői, áthagyományozói a tanítványi láncolatban. Ezt a gondolkodásmódot, a forrás eredetének megjelölését aztán gyakran más, nem muszlim (antik és középkori) szerzők művének felidézésénél is alkalmazták, teljesen „modern" módon, szinte a tudományosság mai elvárásainak megfelelően.

A KÖNYV SZERZŐJE: AL-ZARNÚDZSÍ

Burhán al-Dín Al-Zarnúdzsí (eredeti nevén al-Nu'man Ibn Ibrahim) a 12. században az Oxus-parti Zarnúdzs[2] nevű városban született muszlim jogtudós volt, aki Khoraszán és Transzoxánia területén tevékenykedett. (*Kattan,* 1991. 29-30. o.) Számos kiváló sejk volt a tanára.[3] Nézeteit tekintve a négy nagy szunnita iskola közül a hanafita irányzathoz tartozott, mely ugyan iraki eredetű volt, de al-Zarnúdzsí korára már Kelet felé is elterjedt. *Abú Hanífa* imám jogi gondolkodásmódját számos követője, diákja hagyományozta tovább, gyűjtötték és rendszerezték,

magyarázták és tanították jogi példáit és érvelésének alapjait. Mindez az itt bemutatásra kerülő könyvből is kitűnik, hiszen a szerző többször is utal a jogi iskola alapítójának szavaira, műveire.

Al-Zarnúdzsí halálának éve bizonytalan, 1223-ban vagy 1243-ban halt meg Buharában.[4] Nevét a későbbi korok tanulói és tudósai számára a számos kiadást és fordítást megért pedagógiai tárgyú könyve tette halhatatlanná.

A KÖNYV TARTALMA

A KÖNYV CÉLKITŰZÉSE, RÉSZEI

Al-Zarnúdzsí saját bevallása szerint azért írta meg ezt, a tanulóknak hasznos tanácsokat nyújtó könyvecskét, *„A diák nevelése – A tanulás módszerei"* című, eredetileg arab nyelvű *(Ta'lim al-Muta'allim – Tariq at-Ta'allum* című*)* művet, mert sok olyan diákot ismert, akik ugyan hatalmas energiákat fordítottak a tanulásra, mégsem értek el igazi sikereket, mert nem voltak célravezetők a tanulási módszereik. Így fogalmazott: *„Mostanában sok diákot megfigyeltem, akik eredménytelenül fáradoztak épülésükön, anélkül, hogy hasznot és nyereséget húztak volna tudásukból, vagy – jóllehet a tudománnyal egyetértésben cselekedtek, külföldre is elmentek, mégis – kudarcot vallottak, mert híján voltak a megfelelő tanulási módszereknek, és elhanyagolták a tudomány elsajátításához szükséges körülményeket. Mindenki, aki az útról letér, elveszik, és nem ér el célkitűzéséhez, legyen bár célja szerény vagy dicső. Ezért szeretném elmagyarázni a tanulás módszereit, melyekről könyvekben olvastam vagy tanáraimtól, művelt és bölcs emberektől hallottam, abban a reményben, hogy azok az emberek, akik őszintén érdeklődnek művem iránt, kérni fogják majd megváltásomat és megszabadításomat az Utolsó Ítélet napján."*[5]

Ez, a gyakorlati ötletek egész sorát felvonultató, az ötleteket témacsoportokba rendező mű tehát a szerző saját pedagógiai tapasztalatain alapul. Korabeli népszerűségének nyitja éppen ebben, a gyakorlatias, életszerű megközelítésben rejlik. Ez a szemléletmód tette hosszú életűvé ezt a kis munkát, hiszen – hasonlóan a világtörténelem különböző, ám a tanulást, az ismeretszerzést bizonyítottan segítő nevelési tárgyú műveihez –, évszázadokon keresztül hasznos kalauznak bizonyult a tudományokkal ismerkedő diákok számára.

Mai szemmel nézve a könyv sokszorosan véve érdekes, elemzésre méltó forrás. Rávilágít egyrészt a korabeli tanulási körülményekre, az akkori tanári munkára és diák-tevékenységekre. Hírt hoz a középkori pedagógiai elvárásokról, a tananyagról, a munkamódszerekről, a muszlim nevelésfilozófiáról. A szöveg spanyol fordítója, Olga Kattan szerint figyelemre méltó a szerző pszichológiai látásmódja is, az, ahogyan kifejti – számos példán, adomán, versidézeten keresztül –, hogy a tudatlanságból kivezető egyetlen út a tanulás.[6] Ez pedig a szerző szerint egyrészt nem más, mint

állandó harc a felejtés és a memória között, másrészt olyan tevékenység, amely valójában egy folyamat: szakadatlan szorgalom és állhatatosság szükséges hozzá.

A mű pedagógiai jelentőségét az a mély, filozofikus hozzáállás is erősíti, mely szerint a tudás és a megszerzésére tett erőfeszítések univerzálisak, az emberiség valamennyi tagjának életében jelen vannak. Ám al-Zarnúdzsí – összhangban a Korán és a hadíszok tanításaival[7] –, kifejtette azt is, hogy az igazi cél a másoknak továbbadható, magas szintű tudás keresése.

A kis könyvecske 13 fejezetre oszlik. Ezek közül néhány (például a 2., 7., 9. és 13.) tulajdonképpen alapvetően nem magával a tanulással foglalkozik, sokkal inkább az iszlám vallásos előírásairól, a muszlim hívő kötelezettségeiről szól. Más fejezetek leginkább a nevelési, ismeretszerzési kérdésekre összpontosítanak (például a 3., 6., 10. és 12. fejezet), illetve a gondolkodási műveletekről szólnak.

A TANANYAG

A tananyag tekintetében al-Zarnúdzsí figyelmének középpontjában a középkori iszlám két kiemelkedő tudományterülete: a vallásjog- és az orvostudomány állt.[8] A jog, a törvény, a hagyományok ismerete szerinte minden ember számára alapvetően fontos, mert az élet minden pillanatában, valamennyi helyzetben ez szolgál eligazítással. Ezt tehát minden hívőnek ismernie kell. Az orvostudomány ehhez képest csak másodrangú, hiszen ennek ismeretanyagára szerinte csak akkor van szükség, ha valaki beteg. A jog tanulásával kapcsolatosan a szerző például az alábbi gondolatokat idézte Mohamed ben al-Hasszán Abú 'Abdallahtól:

„Kezdjetek hozzá a jogtudomány tanulmányozásához, mivel ennek ismerete vezet leginkább az ájtatossághoz és istenfélelemhez, és ez a legcélravezetőbb út.

Ez a jelzés, amely jó útra vezet; ez az erőd, mely minden viszontagságtól megvédi az embert. Az ájtatos embernek, aki megismerkedett a joggal, több hatalma van a Sátán felett, mint ezer hívő hétköznapi embernek."[9]

Továbbá ezt írta, utalva Abú Hanífa gondolataira is: *„Úgy mondják, hogy al-Shafi'í azt mondta, hogy a tudománynak valójában két ága van: a jogtudomány, amelyet vallásos vonatkozásban kell szemlélni (adzsán) és az orvostudomány, amelyet az emberi testekkel összefüggésben kell nézni (abdán); valamennyi további tanulmány csak egy módszer a közönség figyelmének felkeltésére. (...) Az al-fiqh (a jogtudomány) a legmagasabb szintű tudás tudománya."*[10]

A MEGFELELŐ TANÁR KIVÁLASZTÁSA

A kötet gazdag tematikájából jól kiemelhető néhány, részletesebben is kifejtett pedagógiai kérdés. Az egyik ilyen annak a taglalása, hogy miként kell kiválasztani a megfelelő tanulási környezetet és tanárt a sikeres ismeretszerzéshez. A középkorban az iszlám világában – hasonlóan a nyugati peregrinációkhoz –, a diákok na-

gyon sokat vándoroltak, hogy magasabb szintű tudást szerezzenek, hogy egy-egy nagy múltú oktatási központban, hírneves tanárnál ismerkedjenek meg a tudományokkal. Hasonlóan kora más szerzőihez[11], al-Zarnúdzsí is buzdította a tanulni vágyókat a földrajzi távolságok legyőzésére, az utazásra. Szerinte azonban mielőtt valaki útra kell, nagyon körültekintően kell érdeklődnie, hogy hová, kihez is menjen tanulni. Kiemelten fontosnak tartotta, hogy istenfélő, a hagyományokat tisztelő legyen a tanár. Ezt írta erről: *„Ami a tanító kiválasztását illeti, igen fontos kiválasztani a legtudósabbat, a legjámborabbat és a legelőrehaladottabb korút. Így, kellőképpen meggondolva választotta ki Abú Hanifa is a tanárát, Hammad b. abi Szulajmánt, ezt mondván: »Tiszteletreméltónak tűnt, komoly arckifejezéssel, jóindulatú és türelmes volt.« Ezt is hozzátette: »Szilárd földbe kerültem Hammad b. abi Szulejmánnak köszönhetően és növekedtem.«"* [12]

Al-Zarnúdzsí fontosnak tartotta, hogy a diák, aki lakóhelyétől távolra utazik tudása gyarapítása érdekében, ne futkosson egyik tanártól a másikig, inkább egy ideig csak csendesen szemlélődjön, kérjen másoktól tanácsot, meditáljon, ne kötelezze el magát egyetlen tanár mellett sem. *„Szükséges tehát az, hogy minden ügyben tanácsokat kérjünk. A Mindenható Isten úgy küldte el Prófétáját is, hogy kérjen tanácsokat mindenféle dologról. Jóllehet, a világon senki nem volt értelmesebb, mint Mohamed, az rendeltetett számára, hogy tanácskozzon másokkal. Ezért kért tanácsokat a barátaitól mindenféle ügyben, beleértve még az otthoni dolgokat is. Ali b. abi Tálib mondta: »Senki sem halt még bele abba, hogy tanácsokat kért.« Így mondják: »Létezik egész ember, fél ember és semmiérő. Egész ember az, aki értelmes és másokkal is tanácskozik. Fél ember csak, aki értelmes, de nem kér tanácsokat, vagy kér tanácsokat, de nem értelmes; míg az, aki nem is értelmes és nem is kér tanácsot, semmiérő.«"* [13]

Fontos tehát az alapos megfontolás, a jól átgondolt döntés, hiszen a gondos tanárválasztás hosszú időre meghatározza mind a diák, mind pedig a tanár életét.[14] Régi keletű, már a középkor előtt több kultúrkörben megfogalmazott gondolata a könyvnek, hogy ha a diák kiválasztotta a tanárt, akkor a legnagyobb tiszteletet kell tanúsítania iránta, sőt családtagjai iránt is. Az al-Zarnúdzsí-féle szöveg szerint például a tanuló nem mehet át a tanár előtt az úton, nem ülhet le annak a helyére, és nem beszélhet annak engedélye nélkül. A tanár gyermekeinek tiszteletéről például az alábbi történetet idézte fel művében: *„A tanár tiszteletéhez hozzátartozik gyermekeinek és hozzátartozóinak tisztelete is. Tanárunk, a tiszteletreméltó imám, Burhan al-Din (...) mesélte, hogy a legnagyobb bokharai imámok egyike ülve vitázott, ám a vita közben többször felállt. Amikor kérdezték tőle, hogy miért, így felelt: »Igazából azért, mert a tanárom egyik fia más gyerekekkel játszott az utcán, és párszor a mecset ajtajának közelébe jött. Mindannyiszor, amikor megláttam, felálltam, hogy megbecsülésemet fejezzem ki tanárom iránt.«"* [15] Al-Zarnúdzsí kifejtése szerint a tanárt nem elég tisztelni, hanem az is fontos, hogy munkáját jól meg kell fizetni, mert csupán megbecsülésből senki nem tud megélni.

Ezt írta egyik verssorában: *„... a leghatalmasabb hála az, amivel az ember tanárának tartozik..."*[16]

A tanulás ideje

Csakúgy, mint más, a főbb nevelési kérdéseket érintő muszlim műben, al-Zarnúdzsí tanácsadó könyvecskéjében is több helyen (a 8. fejezetben kiemelten is) olvashatunk arról, hogy mikor is tanuljon a diák, melyik életkori szakasz, évszak, napszak a legalkalmasabb a memorizálás, az ismeretek eredményes gyarapítása szempontjából. A Koránban és a hadíszokban foglalt alapvetés, azaz, hogy az embernek élete minden pillanatában kötelessége tanulni, természetesen itt is kiemelt gondolat: *„szükséges, hogy aki a tudást keresi, minden órában keresse azt, hogy elérhessen a tökéletességig"*[17]. Ám azt a szerző leszögezi, hogy a tanulásra legalkalmasabb életszakasz a fiatal kor (kora kamaszkor), amikor az embert még nem kötik le túlságosan a napi (például pénzkereseti) gondok. Ráadásul senki sem tudhatja azt sem, mikor érkezik el halála órája, emiatt is fontos igyekezni.

Amerikai fordítói szerint az éjszaka közepén pislákoló olajlámpás a történelem különböző helyszínein hosszú időn keresztül a diákok, a tanulás szimbóluma volt.[18] A középkori arabok is hangsúlyozták az éjszakai tanulás hatékonyságát, szerintük is ez a tudás megszerzésének leginkább megfelelő napszaka, pontosabban a szürkületi és a hajnali időszak. Al-Zarnúdzsí kifejtette, hogy nem jó a zsenge ifjú szervezetét késő éjszakai rendszeres tanulással fárasztani, ő ezt csak mértékkel ajánlotta. (Általánosságban is fontosnak tartotta a mértéktartást, Mohamed prófétát idézve azt írta: *„Elmétek a legjobb hátasló, mértékkel használjátok"*[19].)

Tanulási módszerek és technikák

A tanulás módszereiről, a tanulási technikákról szóló részek al-Zarnúdzsí könyvében számos praktikus, mai szemmel nézve is gyakran üdítően friss szemléletet tükröző tanácsot tartalmaznak. Az ismétlés, az állandó gyakorlás, a memorizálás szükségessége éppúgy benne foglaltatik a könyvben, mint az olvasottak, a tanult ismeretek megértése, rendszerezése. Al-Zarnúdzsí szerint nem kell egyszerre túl sokféle tárgyat tanulni, inkább kevesebbet, de alaposabban körüljárva az egyes témákat. Szükség van tanulási tervre is. (l.: II. f.) Úgy vélte, a megértésnek sokkal nagyobb szerep jut a tudás elsajátítása során, mint az ismeretek papagájként való szajkózásának, éppen ezért az ábécé két betűjének megértése hasznosabb, mint két halomnyi könyv szövegének megtanulása kívülről.[20] Szerinte csakis akkor tudja az ember tudását használni, ha megértette a tananyag lényegét, mert akkor később is bármikor elő tudja hívni az ismereteket a memóriájából.

Tanulástechnikai szempontból a szerző szerint először az új ismeret bevezetése, majd bemutatása kell, hogy szerepeljen. Azt követően kell elősegíteni a megértést,

majd ha a diák már érti a tananyag lényegét, szükséges, hogy ismételgesse azt. Ez azonban nem elég, mert ekkor következnek kérdései, reflexiói az új ismeretanyaggal kapcsolatosan: el kell gondolkodnia annak lényegén, össze kell vetnie korábbi ismereteivel, el kell helyeznie azok rendszerében. Mivel ez egy hosszú, több szakaszból álló feladat, kitartó és szorgalmas munka, al-Zarnúdzsí szerint a sietős, hirtelenjében végzett tanulás (inkább magolás) nem ér sokat. Azt sem javasolta, hogy valaki túl hosszú szüneteket tartson, mert ha valaki huzamosabb ideig abbahagyja a tanulást – legyen diák vagy tudós elme –, nagyon nehéz lesz ismét nekilátnia.

A mű megerősítette azt is, hogy nem elegendőek a jó tanácsok, a tudós és megértő tanár, szükség van magának a diáknak az erőfeszítéseire, célkitűzéseire is ahhoz, hogy a tanulás eredményes legyen. Ez ugyanis kemény és komoly munka, könnyen feladja az, akiben nincs elegendő erő, kitartás, szorgalom, és természetesen fontos a motiváció is. Nem lesz igazi eredménye a tanulásnak szerinte akkor, ha a diák nem tanul szívből, igazi érdeklődésből, bátran. Az író szerint maga az öröm, a tanulás öröme az egyik legfontosabb hajtóerő, ez ösztönzi az embert újabb és újabb ismeretszerzésre.

Al-Zarnúdzsí sorra vett néhány olyan nehézséget is, amelyek kedvét szeghetik a diáknak a tanulás során, esetleg eleve nehézkessé teszik az ismeretszerzést, a távoli tudósokhoz történő utazást. Mindezek közül az egyik legfőbb a könyv szerint a pénztelenség, a szerző szerint azonban nem helyes, ha valakit szegénysége rettent el a tudás keresésétől, a tanulástól. Éppen a tudás lehet az, ami kiemelheti sanyarú sorsából az embert. Ám ugyanakkor realista, hiszen elismeri, hogy a pénz valóban előnyt jelent a tanulás, a tanulmányi célból tett utazások során, hiszen fizetni lehet belőle a tanárokat, a könyveket, sőt, ha elegendő vagyona van valakinek, magánkönyvtárat tarthat fenn, akár saját könyveket is írhat.

A tanulótársak

A kis tanácsadó mű szerzője nem feledkezett meg arról a fontos kérdésről sem, hogy a diákra milyen befolyással lehetnek tanulótársai, barátai. Úgy gondolta, hogy mivel a környezetében élő emberek hihetetlenül nagy hatást tehetnek a tanulni vágyó ifjúra, fontos, hogy szorgalmas, példás életű tanuló- és lakótársai legyenek. Al-Zarnúdzsí úgy vélte, a lusta, meggondolatlan társakkal érintkezni annyi, mint elkapni valamilyen fertőző betegséget. Ugyanakkor mindennek az ellenkezője is áll: ha a diáktársak értelmesek, komoly és megbízható személyek, szárnyakat adhatnak a tanulásban. Az ilyenektől kérdezni, velük vitázni mindig ajánlatos, a szerző nem helyesli a másoktól elvonult, „elefántcsont-toronyban" üldögélő magatartást. Egy perzsa tanítást idézve ezt írta: *„Egy rossz társ rosszabb, mint egy mérges kígyó, káromolja az Örök Isten tiszta lényegét. Egy rossz társ a pokol felé vezet benneteket; keressetek jó társat, hogy megmeneküljetek."* [21]

Hosszabb részekben ecsetelte (a 9. fejezetben), hogy a tanulónak, az igazi tu-

dás keresőjének sohasem kell azokkal törődni, akik irigykednek rá, mert ez gyengítheti a lelket, kétségeket, haragot és bánatot szül. Egy verset idézve ezt tanácsolta: „Ragaszkodj a lehető legnemesebb dologhoz, és tudásod mindig-mindig nőni fog. Aki folyamatosan növeli tudását, az növeli irigyei bánatát is."[22]

A KÖTET KÉZIRATOS ÉS NYOMTATOTT VÁLTOZATAI, FORDÍTÁSAI

Az al-Zarnúdzsí-féle könyv – bár a benne foglalt tanácsok eredetiségét tekintve elmaradt például al-Ghazálí pedagógiai tárgyú írásaitól, főleg a *Mizan al-Amal* címűtől –, nem csupán saját korában, a 13. században, hanem később is nagyon népszerű volt, számos példánya forgott közkézen, több nyelvre lefordították. *„Ez a könyv kiindulópont lehet az iszlám szellemi tradíciójának továbbéléséhez, ugyanakkor olyan is, mint egy preambulum a muszlim reneszánszhoz"* [23] – írta a mű egyik legújabb amerikai kiadásának előszavában Hamza Yusuf. A könyv szövegét a 20. században spanyolra fordító Olga Kattan[24] úgy véli, hogy valószínűleg maga X. (Bölcs) Alfonz király is ismerhette a könyvecske tartalmát, hiszen a benne foglalt pedagógiai gondolatok közül több is visszaköszön a nagy spanyol uralkodó *Siete partidas* című törvénykönyvében, a muszlim tudós gondolatai segítettek az uralkodónak az egyetemi reformok valóra váltásában. (*Kattan,* 1991. 24-26. o.)

A Brockelmann-féle katalógus több helyen említi a művet az európai könyvtárak kézirat-állományában. (*Brockelmann,* 1898-1902) A források szerint kontinensünkön még a 16. században is készültek róla és a hozzá írt kommentárokról másolatok. 1646-ban Ibrahim al-Haqilani (latinos nevén Abraham Ecchellensis), számos arab nyelvű művet latinra átültető maronita tudós írt latinul al-Zarnúdzsíról, és ő fordította le művét latinra, amit az alábbi címmel adtak ki Párizsban: *Semita sapientae, sive ad scientias comparandas methodus.*[25] A 18. század elején megjelent egy újabb latinra fordított változata, amelyet Reland készített. Ennek címe: *Enchiridion Studiosi* volt. 1838-ban aztán Lipcsében adta ki arabul Caspari (*Burhan ad-Din az-Zarnuji,* 1838), majd a 20. század közepén Grunebaum és Theodora Abel angol fordításában jelent meg.[26] Spanyolra a fentebb már említett Olga Kattan fordította 1991-ben[27]. Újabban létezik indonéziai, malajziai[28] kiadása is. Emellett természetesen több régebbi és újabb arab nyelvű nyomtatott kiadvány is közkézen forog[29], sőt, újabban a klasszikus arab irodalmi nyelv gyakorlását elősegítendő, a könyv hangos változata is létezik a világhálón[30]. Friss szemlélete, érdekes szövegei miatt gyanítható, hogy más pedagógiai tárgyú középkori muszlim munkák mellett al-Zarnúdzsí szövege még sokáig a neveléstörténettel foglalkozó kutatók homlokterében áll majd. Erre egyik legutóbbi példa a német származású kanadai kutató, Sebastian Günther következő évekre vonatkozó tudományos kutatási programja, amelynek egyik sarkalatos pontja épp e mű elemzése lesz[31].

ÖSSZEGZÉS

Al-Zarnúdzsí diákoknak írott tanácsadó könyvecskéje több mint 800 éves. Fejezeteit olvasva nem csupán az iszlám kultúrtörténetének néhány tipikus és érdekes mozzanata tárul fel előttünk, de megjelennek azok a tudásról, tanulásról, a bölcsesség hasznáról, a tanár szerepéről való általános, korokon és földrajzi területeken, vallásokon is átívelő gondolatok, amelyek az *univerzálisat*, a valóban *egyetemes érvényűt* villantják fel a nevelés történetéből. Az egykori muszlim jogtudós műve éppen ezért lehetett fontos és népszerű olvasmány az iszlám országaiban és azokon túl, kontinensünkön is hosszú évszázadokon keresztül. Nyugati nyelvekre lefordított változatai bizonyíthatóan hatást gyakoroltak a neveléstörténet egyes európai alakjaira, és olyan diákokra, tanárokra, akiknek nevét és emlékét mára elmosta az idő.

IRODALOM

Brockelmann, C. (1898-1902): *Geschichte der Arabischen Literatur.* Weimar – Berlin.

Burhan ad-Din az-Zarnuji (1838): *Ta'lim al-muta'allim – tariq at-ta'allum.* Leipzig, Baumgartner.

Kattan, Olga (1991): Estudio preliminar. In: *Az-Zarnuji: Instrucción del estudiante. El método de aprender.* Libros Hiperión, Madrid.

Khan, Mohammed Abdul Mu'id (1944): The Muslim Theories of Education during the Middle Ages. *Islamic Culture,* XVIII.

Totah, Khalil (1926): *The Contribution of the Arabs to Education; dissertation.* Teachers College, Columbia University, New York City. (új kiadás: Gorgias Press, 2002.)

Wolf, Eric R. (1995): *Európa és a történelem nélküli népek.* Akadémiai Kiadó – Osiris-Századvég Kiadó, Budapest.

JEGYZETEK

1 L. erről: Kéri Katalin: A nevelés és a tudás fogalmának tartalma az iszlámban. In: *Pedagógián innen és túl.* Szerk.: Kiss Éva. Pannon Egyetem BTK – PTE FEEK, Pápa, Pécs, 2007. 309-313. o.

2 A település a mai Turkesztán területén van.

3 *Al-Zarnuji.* http://en.wikipedia.org/wiki/Al-Zarnuji (2008. 02. 29.)

4 Hawe Setiawan: Az-Zarnuji Pemandu Santri. In: *Republika Online.* 23 Oktober 2005. http://www.republika.co.id/koran_detail.asp?id=218481&kat_id=319 (2008. 02. 29.)

5 I. fejezet (A tanulmányban közölt, a bemutatott műből való forrásrészletek a szerző fordításában szerepelnek.)

6 Kattan i. m. 10. o.

7 L. pl.: Korán 27:15, 39:12; Hagyományok: „A tudósok a próféták örökösei"; „A bölcs emberek harmadikok a sorban Allah és az angyalok után"; „A tudós emberek tintája olyan értékes, mint a mártírok vére" stb.

8 Az-Zarnuji: Ta'lim al-Muta'allim – Tariq at-Ta'allum. Instruction of the Student: The Method of Learning. Transl., introd.: Grunebaum, G. E. von – Abel, Theodora M.; King's Crown Press, New York, 1947. 4. (A könyv bemutatását l.: *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 68, No. 3 (Jul. – Sep., 1948), 155-157. o.)

9 1. fejezet

10 Uott.

11 L. erről: Kéri Katalin: Nevelésügy a középkori iszlámban. Iskolakultúra Könyvek 16, Pécs, 2002. 125-130. o.

12 3. fejezet.

13 3. fejezet

14 Grunebaum, G. E. von – Abel, Theodora M. i. m. 6. o.

15 4. fejezet

16 Uott.

17 10. fejezet

18 Grunebaum, G. E. von – Abel, Theodora M. i. m. 8. o.

19 5. fejezet

20 6. fejezet

21 3. fejezet

22 9. fejezet

23 http://www.astrolabe.com/product/83/Instruction_of_the_Student.html (2007.07.05.)

24 Olga Kattan a New York-i Brooklyn Egyetem tanára. Tevékenységéről, fordítói munkájáról l.: http://www.libreria-mundoarabe.com/biblioteca/1151ma.htm (2007.07.05.)

25 http://www.ecchellensis.org/ecchellensis.html (2007.07.06.)

26 Grunebaum, G. E. von – Abel, Theodora M. i. m.

27 L.: Kattan i. m.

28 *Pelita penuntut : terjemahan daripada risalah Ta'alim Al-Muta'aallim.* Kuala Lumpur: Al-Hidayah Pubsh., 2005.

29 Például az alábbi kiadás: Beirut, 1990., Dar-Ihyá al-Turáth al Arabí.

30 http://www.shariahprogram.ca/audio3.shtml (2007.06.25.)

31 *Views on education in medieval Arabic text.* http://www.chass.utoronto.ca/~guenther/beginnings.html (2007.06.25.)